

לאן נעלמה מכונת התפירה "זינגר"?

יעקב שביט

לא מזמן עלה בדעתי לכתוב ספר דומה לזה שקראתי לפני שנים רבות – שני הכרכים של ספרו של קרל הארטל (Hartel) "עולם הדברים הקטנים והגדולים" (ספריית פועלים, 1959). בהקדמה כתב המחבר: "כל אשר יהא נקרה על דרכנו, דבר גדול כקטן – תמיד תמיד נטיח בפניו, במלוא עוז ובכל תשוקת הדעת, אותה שאלה פשוטה ונצחית: 'איך? איפה? אימת?'". כשקראתי את הספר – יותר מפעם אחת – לא יכולתי כמובן לדעת שהוא, כמו כרכי אנציקלופדיה נעורים (שהופיעו בתש"ה, ובעיקר המדור "מכל מה שהעין רואה"), הקדימו, לפחות בעבורי, את זמנם. רוצה לומר הקדימו את ענף המחקר הפורה, ואפשר גם לומר האפנתי, העוסק בחיי היום-יום ובהשפעה של חפצים וכלים, ובתוכם כאלה שהם חלק בלתי נפרד מ"הריהוט הביתי", או חלק "מארגז הכלים" היום-יומי והשגור, (על המציאות החברתית והתרבותית. מדובר בשורה ארוכה של חפצים וכלים שימושיים, שהפכו במהרה ל"מובנים מאליהם", בלי שנזקקו בדרך כלל להכשר כדי להיקלט ולהיות נפוצים ושמישים; לכאלה שנתקשה לתאר את חיינו בלעדיהם.

אחד מהמכשירים האלה הוא מכונת התפירה. מהטמה גנדי תיאר אותה כ"אחת ההמצאות המועילות שהומצאו אי-פעם". היא הוזילה את מחיר הבגדים ושינתה לא רק את עבודתם של החייטים, אלא גם את חיי הנשים: מצד אחד יכלה עתה עקרת הבית לא רק לתקן את בגדיהם של בני המשפחה או לתפור להם בגדים, אלא גם לתרום לפרנסת המשפחה בלי לצאת מהבית; ומצד אחר היא אפשרה לנשים להצטרף בהדרגה לשוק העבודה כתופרות בבתי המלאכה ובבתי החרושת. הנה, חשבתי לעצמי, נמצא לי נושא ראוי הממתין למחקר, שייעשה אתו צדק, ושבודאי יעמדו לרשותו הרבה מקורות ועדויות. ואולם התברר לי כי אכן נכתבו מחקרים על תולדות "המצאת" מכונת התפירה ועל השכלולים שהוכנסו בה במשך השנים, ויש נתונים על היקף המכירות שלה ברחבי העולם, אך לא מצאתי עדויות על האופן שבו היא התקבלה בחברה היהודית ואיך השפיעה עליה. לא מעט נכתב על החלק הגדול של היהודים בתעשיית הטקסטיל, הביגוד והאפנה, ובאנתולוגיות של שירה בידיש ובעברית מובאים שירים שעניינם ההווה וההווה של החייט היהודי, ויש גם שירים על נשים אורגות וטווות בנול ופלך, אבל רק מעט מצאתי על מכונת התפירה.

הייצוג המפורסם ביותר של מכונת התפירה בתרבות היהודית הוא, כמדומה, זה של

חייט יהודי הרוכז על מכונת תפירה בציור של אפרים משה ליליאן; זהו אחד מהציורים שבהם עיטר את ספר השירים של המשורר מוריס רוזנפלד "שירים מהגטו" (*Lieder des Ghetto*, 1902). בציור הזה מייצגים החייט ומכונת התפירה משלחיד ופרנסה שהיו מרכזיים בשוק התעסוקה הגברי היהודי במזרח אירופה, וגם סמל לעוני מרוד: "החייט יתפר, מחט תעבר, המח קודח, המצוקה רבה, לחם אין, לחם אין ... ארוך העוני! אם לזה חיים נקרא, המות מהו" (ש' אנסקי, "החייט החולה" [דער קראַנקער שניידער], אנתולוגיה לשירי עם ביידיש, 3, 1985, עמ' 167-168). כשליליאן צייר את הציור הזה כבר הייתה מכונת התפירה מכשיר נפוץ, ולכן, אולי, לא צייר חייט מ"הדור הישן", כזה התופר בחוט ומחט. מאידך גיסא, במודעות הפרסומת שנדפסו בעיתונות היהודית של המאה ה-19 וראשית המאה ה-20 הופיעו בעיקר נשים התופרות במכונת תפירה, ולא גברים. מכאן אפשר ללמוד שמכונת התפירה הפכה במהירות לכלי "ביתי" נפוץ גם בבתי יהודים, ולכן תויגה כ"כלי נשי".

ולמה זינגר? בשוק היו גם מכונות תפירה של יצרנים אחרים, אבל ברוסיה הצארית שלטה מכונת התפירה מתוצרת "זינגר", והשם זינגר הפך לשם גנרי. אמרת "זינגר" – אמרת מכונת תפירה. לשני שוליות החייטים שהוזכרו – ומן הסתם, ללא מעט חייטים ושוליות חייטים – סימלה מכונת התפירה עליית שלב בסולם התעסוקה והמעמד כאחד, שלב גבוה יותר מזה של חייט בן הדור הישן. מכונת תפירה הייתה אמורה להרים אותו מעניות, שהייתה מנת חלקם של החייטים התופרים בחוט ומחט והצטופפו בתחום המושב. חלום כזה יכול היה להופיע בחברה היהודית במזרח אירופה רק משנות השבעים של המאה ה-19 בהשפעת מסע הפרסום הגדול שבו יצא הסניף של חברת זינגר ברוסיה הצארית באותן שנים וכבש את השוק. זה קרה כחצי יובל שנים אחרי שאייזק מריט זינגר מבוסטון רשם בשנת 1851 את הפטנט על השכלול שהכניס למכונות התפירה הקיימות, וייסד עם אדוארד קלרק בשנת 1854 את חברת זינגר (Singer & Co). תוצרת החברה נפוצה במהירות ברחבי העולם: בשנת 1894 נמכרו ברוסיה הצארית כ-36 אלף מכונות, ובשנת 1896 – 69 אלף מכונות תפירה. מאז עלו המכירות במהירות מרשימה: בשנת 1914 מכרה חברת זינגר ברוסיה לבדה כ-678 אלף מכונות תפירה (ביפו, אגב, נפתח סניף של החברה בתחילת המאה ה-20). כדי להיענות לביקוש ההולך וגדל הזה הקימה החברה (Kompaniya Singer) בשנת 1902 מפעל בפרודולסק שליד מוסקבה (הוא התחיל לייצר שלוש שנים אחר כך), וחנכה את משרדה הראשי בבניין מפואר בנייבסקי פרוספקט בסנט פטרבורג. החברה השתמשה בשיטות שיווק מודרניות – רשת ענפה של סוכנים, פרסומת ומכירה בתשלומים. כל אלה הצליחו להפוך את מכונת התפירה למכשיר עממי הנמצא גם בבתי איכרים, ובד בבד לתת לה מעמד של מכשיר המעניק יוקרה. במודעות הפרסומת של "זינגר" מסוף המאה ה-19 נראות נשות החברה הגבוהה, משרתות ונשות איכרים כאחת כשהן יושבות ותופרות במכונת תפירה.

כשהציע אחד מהמטיפים לפרודוקטיביזציה ש"צריך לקנות בכל ערי ישראל כלי מלאכה לנשים ולנערות מדלת העם כמו כישור, פלך מנור-אורגים וכלי הכיבוס, מחטים ומספריים", הוא לא יכול היה, כמובן, להזכיר מכונת תפירה, אך משעה שמכונת התפירה הופיעה ושינתה את האופי של "תעשיית המחט", היא חוללה שינויים בדפוסי התעסוקה לא רק של גברים אלא גם של נשים, ואלה הפכו לכוח עבודה המועסק בעיקר בתעשיית הבגד. על פי מחקר של האגודה היהודית להתיישבות משנת 1898, כ-70 אלף נשים יהודיות היו רשומות כבעלות מלאכה, ומחן כ-50 אלף עבדו בתעשיית הבגדים, ומותר לשער כי רבות מהן עשו זאת בסיועה של מכונת תפירה. אין בידי נתונים על היקף המכירות של מכונת התפירה זינגר ב"שוק היהודי", אבל סביר שיהודים לא רק שלא פיגרו אחרי שוק הצרכנים הלא יהודי, אלא אולי גם השיגו אותו.

הזינגער-מאָשין הגיעה אפוא לציבור היהודי במזרח אירופה ברבע האחרון של המאה ה-19, כמו שהגיעו אליו המצאות אחרות כגון הטלגרף, הטלפון, הפונוגרף, הפוטוגרף ועוד. בדפי העיתונות היהודית נתפרסמו לא רק דברי הסבר על פעולתם של פלאי הטכנולוגיה האלה, אלא גם תיאורים על השפעתם עתה ובעתיד. לעומת זאת לא מצאתי שבעיתונות היהודית של התקופה מסבירים איך פועלת מכונת תפירה, וגם לא דברים על השפעתה על ענף הביגוד בכלל, ועל פרנסות היהודים – והיהודיות – בפרט. במקומות המעטים שמצאתי אותה נזכרת, היא מייצגת חלום וסיוט כאחד: את חלומו של חייט עני לשפר באמצעותה את מעמדו ולהיחלץ מהדלות מצד אחד, ואת הסיוט של עבודה במתפרות: כשאחרי הרבה דחיות והיסוסים הולך שולית החייטים מוטל קאמזול לבקש את ידה של צייטל מאביה, טביה החלבן, הוא אומר לזכותו: "אז כבר רציתי כמה פעמים לבוא אליך לדבר, אלא שבכל פעם דחיתי לאחר כך, עד שאאסוף, כמה רובלים בשביל מכונת תפירה, ואחר כך אתפור לי בגדים כמו שצריך, מפני שלכל סתם בחור יש היום שתי חליפות וכמה וסטים" (תרגם דן מירון). לא רק חתנו של טביה הוא שולית חייטים דלפון, שחלומו היה לרכוש "זינגער-מאָשין". פֶּסְטֵרִיגְטָא, אחד מהשוליות של החייט-האומן פּוֹנְפֶּטָא, הוזה איך ישדל את אהובתו, "המלכה אסתר", לברוח אתו לווינה: "ולמלכה אמר הנער: 'לוינה הבה נברח! / מכונת תפירה זינגר נקנה / ואת הדלות נשכח'" (איציק מאנגר, שירי המגילה, תרגם דוד אסף, תל אביב תשע"א, עמ' 98). כפי שמלמדים שני המקורות שהבאתי לעיל (את הסיפור על מוטל מתוך "טביה החלבן" כתב שלום עליכם בשנת 1899; את שירי המגילה כתב מאנגר ב-1936), בתחילה לפחות לא הייתה מכונת תפירה בהישג יד לשוליות חייטים ולחייטים כאחד. ה"כמה רובלים" שאותם קיווה מוטל לחסוך היו לפחות 25 רובל – סכום השווה לשכר חודשיים, או שלושה, של פועל יהודי בתחום המושב. ואף שאפשר היה לקנות מכונת תפירה בתשלומים של רובל בחודש – הסדר תשלומים שחברת זינגר, כאמור, הייתה הראשונה שהנהיגה ברוסיה, ובהצלחה רבה – כדי לעודד את שוק הקונים, גם זה לא היה סכום מבוטל עבור חייט פשוט, על אחת כמה וכמה לשולית חייטים. בהסדר תשלומים

כזה מן הסתם קנה החנווני בעל הבית, שבו שכר שמעון דובנוב הצעיר חדר בשנת 1878, מכונת תפירה לבתו הבוגרת, שתפרה בה כשהיא שרה רומנסה. דומה שלא אטעה אם אשער, שבת החנווני הזה נמנתה עם הנשים היהודיות הראשונות במזרח אירופה שלביתן נכנסה מכונת תפירה. מכונת התפירה הביאה אפוא לשינויים בדפוסי התעסוקה לא רק של גברים, אלא גם של נשים. היא הייתה סממן של מודרניזציה בזעיר אנפין (ה"מודרניזציה" של כיתת לימוד לבנות במושבות בסוף שנות השמונים של המאה ה-19 צוינה בהצבת מכונת תפירה בחדר: "אולם גדול ויפה ובתוכו עומדת מכונה התפירה"), והפכה לבת בית בבתי פרטיים.

מכונת התפירה הייתה גם סיוט. שלוש האחיות התופרות בשיר העם "שלוש תופרות" ("דריי נייטאָרינס"), שעיבד י"ל פרץ, עובדות במתפרה ונאנחות על מר גורלן. אחת מהן, השנייה, מקוננת: "אני אתפר, רק צמות שיבה לי אתפר. הראש ילהט, הולמות הרקות, והמכונה - בקצב: טא-טא-טא-טא" ("דער קאָפּ - ער ברענט, די שליף - זי האַקט, און די מאַשין קלאַפט צו צום טאַקט: טאָ-טאָ-טאָ-טאָ..."). לא היה צורך לציין שהמכונה הקודחת ברקותיה של התופרת היא מכונת תפירה, מן הסתם "זינגער-מאַשין". בשיר של אנ־סקי "החייט החולה", שהוזכר לעיל, החייט העני תופר למרות מחלתו ו"המחט תטרטר יום וליל" - המחט מטרטרת, כמובן, במכונת התפירה. שלוש האחיות והחייט החולה מייצגים את אלה שבעבורם מכונת התפירה (מתחילת המאה ה-20 מכונת תפירה חשמלית) בבית המלאכה, ב"בתי היזע" (sweat shops) של ניו יורק, הייתה מה שהיה הסרט הנע לצ'רלי צ'פלין ב"זמנים מודרניים". הסופר מרדכי זאב ריזין תיאר את "בתי היזע" האלה כ"דירים ארוכים לעדר צאן בני־אדם היושבים אצל מכונות תפירה או עומדים אצל שולחנות לגיהוץ ומבלים כך את כל היום הארוך, בקיץ כבחורף" (מ"ז ריזין, דפים מפנקסו של ראביי, ניו יורק 1941).

ואף על פי כן, כאמור, לא נמצא בעיתונות היהודית של אותה תקופה דברים שבחי מכונת התפירה, בדומה לשבחים הנלהבים שחלקו בה "מכשירי הפלא־ופלא" האחרים, וגם מעט על חלקה בתמורות בשוק התעסוקה של היהודים. כך, לדוגמה, בספרה של מריון קפלן על הבורגנות היהודית בגרמניה הקיסרית נזכרות נשים תופרות, עובדות ועקרות בית כאחת, אבל מכונת תפירה אינה נזכרת. לא נמצא אותה נזכרת בספרות היפה ובספרות הזיכרונות; הציור, האיור ומודעות הפרסומת (וכמובן הנתונים על היקף המכירות) הם אלה המתעדים את נוכחותה הגדולה. הסיבה להתעלמות הזאת, מן הסתם, היא העובדה שמשלהי המאה ה-19 "זינגר" נקלטה בלא שום קושי, לימוד השימוש בה לא היה קשה, היא לא נתפסה כ"איום" על תעשיית הבגד המסורתית, וגם לא היה בה שום "פלא", כמו שהיה "פלא" בפטפון, בטלפון, בטלגרף וכדומה.

גם "דברים גדולים" הפכו למובנים מאליהם, והדרך שבה קיבלו את המעמד הזה תוארה הרבה במחקר. לעומת זאת נתקשה במקרים רבים לשחזר כיצד נפוצו חלק

מ"הדברים הקטנים" והתקבלו כמובנים מאליהם גם בחברה שמרנית, בעיקר אם לא עוררו התנגדות או מחלוקת, אם לא נדרשה להם לגיטימציה, ואם המצאתם לא לוותה בסיפור דרמטי או באנקדוטה. במקרה של מכונת התפירה ממצאייה ומשכלליה ידועים, ידועים הסוכנים שהפיצו אותה, ידוע מי רכשו אותה והיכן השתמשו בה, ונחקר גם חלקה בהתפתחות הקפיטליזם הגלובלי ובמערכת יחסי העבודה. ואולם למרות התפקיד החשוב שמילאה הן במשק הבית והן במודרניזציה של שוק התעסוקה (ובהולדת הביגוד) היא לא זכתה שייכתב עליה, והיא, כאמור, נוכחת נעלמה.

ביבליוגרפיה

- אַנטאָלאָגיע פֿון ייִדישע פֿאָלקסלידער, כרך 3, בעריכת אהרן וינקובסקי, אבא קובנר וסיני לייכטר, ירושלים 1989
- Ruth Branden, *Singer and the Sewing Machine: A Capitalist Romance*, New York 1977
- Frank P. Godfrey, *International History of the Sewing Machine*, Trans-Atlantic Pub. 1982
- Fred V. Carstensen, *American Enterprise in Foreign Markets: Studies of Singer and International Harvester in Imperial Russia*, Chapel Hill & London 1984, pp. 13-103
- Nancy L. Green, *Ready-To-Wear Ready-To-Work: A Century of Industry and Immigrants in Paris and New York*, Durham & London 1997